

ГОВОРИ ОПШТЕСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА ДИМИТРИЈА ЂУРОВИЋА

У раду се анализира докторска дисертација Димитрија Ђуровића (1882–1945), заборављеног међуратног слависте, коју аутор објављује у посебном издању 1913. године у Варшави. Димитрије Ђуровић је гимназију завршио у Новгороду, студирао је словенску филологију и упоредну граматику индоевропских језика у Москви. У Петрограду је 1912. магистрирао а 1913. докторирао у Варшави. *Говори опшесловенског језика* је рад који до сада није био у предмет истраживања.

Кључне речи: Димитрије Ђуровић, *Говори опшесловенског језика*, славистика.

The paper analyzes the doctoral dissertation of Dimitrije Đurović (1882–1945), a forgotten interwar Slavist, which the author published in a special edition in Warsaw in 1913. Dimitrije Đurović finished high school in Novgorod, studied Slavic philology and comparative grammar of Indo-European languages in Moscow. After graduating, he got his first job in Warsaw, where he began his scientific career. He received his master's degree in St. Petersburg in 1912 and his doctorate in 1913. *The Dialects of the Common Slavic (Proto-Slavic) Language* is a scientific work that has not been the subject of full research so far.

Keywords: Dimitrije Đurović, *The Dialects of the Common Slavic (Proto-Slavic) Language*, Slavic studies.

0.1 Димитрије Ђуровић (1882–1945)¹ спада у плејаду међуратних слависта који су за собом оставили обимно и значајно дело, али су стицајем друштвено-историјских околности касније били препуштени забору. На заборав је можда утицала и чињеница да је Ђуровић већи део свог школовања провео у царској Русији, где је и започео своју педагошку и научну каријеру. Д. Ђуровић школовање започиње у Даниловграду, да би потом добио руску стипендију за новгородску гимназију, коју завршава 1903. Школовање наставља у Русији где се уписује на студије словенске филологије и упоредне граматике индоевропских језика у Москви, а на студијске боравке иде у најзначајније славистичке центре тога доба у Праг, Лајпциг и Петроград. После дипломирања 1907. године у Москви, у Петрограду 1912. магистрира, након годину дана докторира са темом из палеославистике *Говор опшесловенског језика*. Д. Ђуровић започиње радну каријеру у Варшави 1908. године, као професор гимназије и предавач на педагошким курсевима при вацравском Универзитету. Због Великог рата бива приморан на евакуацију и прелази са породицом најпре у Кијев, где ради као универзитетски професор 1915–1916, потом у Одесу, где такође наставља про-

¹ Биографске податке о Димитрију Ђуровићу смо ексцерпирани из следећих извора: Миљанић (1977, 1979), Аранитовић (2000), Кончаревић (2009, 2010а, 2010б, 2017, 2018).

фесорску каријеру. Породица Ђуровић се 1920. пресељава у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, где се Димитрије Ђуровић са муком пробија кроз српску просвету и често мења радна места и пребивалишта док се 1927. не настањује у Београду, где живи до хапшења и пребацивања најпре у Бањички логор 1942, а потом у логор смрти Маутхаузен где страда 1945. године.

0.2 Говори опитесловенског језика са лингвистичком картом (надаље Говори) докторска дисертација Димитрија Ђуровића, тада младог српског научника школованог у царској Русији, публикована у засебном издању 1913. у Варшави, преко сто година остаје скоро у потпуном забораву српске, али и руске славистике.

Током истраживања наишли смо на приказ овог рада у југословенској послератној славистичкој литератури, који је, до данашњег дана, била једина научна рецепција Ђуровићеве докторске дисертације. Реч је о чланку познатог руског слависте рођеног у Краљевини СХС Никите И. Толстоја, објављеног у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику*,² број XXVII–XXVIII, 1984–1985, који носи назив *Из историје славистике. Опыт карты праславянских диалектов Д. П. Джуровича*. 1913 Г. Овај рад је забележен и у *Библиографији југословенске лингвистичке русистике* (Пипер 1990: 14) али није код Ђуровићевог најзначајнијег биографа Д. Аранитовића.

Текст доктората је као засебна целина штампан у Варшави 1913. године у Типографији варшавског школског округа,³ што сазнајемо из самог издања које се, као јединствени библиотечки примерак на нашем тлу, чува у тзв. чешком магацину Библиотеке Матице српске и може се наћи преко ручног каталога⁴ сигниран као III 202718. На насловној страни издања је руком написано Уредништву „Летописа Матице Српске”, може се претпоставити да је то или лични поклон Димитрија П. Ђуровића најстаријој установи културе у Срба, тј. најстаријем активном часопису на свету – *Летопису Матице српске*, или пак неког другог дародавца, о чему не можемо са сигурношћу да говоримо.

Ђуровићев докторат се чува и у фондовима четири руске библиотеке РГБ, РНБ, БАН, МГУ.⁵ Подаци о постојању доктората у поменути руским библиотечким фондовима су јавно доступни, што може бити разлог да се ово Ђуровићево дело почело помињати и у новијим руским публикацијама, тако смо нпр. наишли на податак да рад помиње А. Д. Дуличенко у свом приручнику

² Број је посвећен академицима Милки Ивић и Павлу Ивићу, поводом 60-годишњице живота, XXVII–XXVIII (1984–1985): 789–799.

³ У оригиналу: Типографија Варшавског Учебног Округа.

⁴ Захваљујемо се на помоћи у претрази библиотекару-информатору из Библиотеке Матице српске Петеру Хајнерману.

⁵ Скраћенице за називе следећих руских библиотека: Руска државна библиотека са седиштем у Москви (Российская государственная библиотека), Руска национална библиотека са седиштем у Санкт Петербургу (Российская национальная библиотека), Библиотека Руска академије наука Санкт Петербург (Библиотека Российской академии наук) и Московски државни универзитет Ломоносов (Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова).

*Введение в славянскую филологию*⁶ из 2014. који се бави историјом словенске филологије, словенским народима, савременим словенским језицима, етногенезом, прадомовином Словена.

0.3 Уводне напомене о *Говорима*

Рад се састоји од 149 страна, садржаја, одредница које се односе на литературу (по азбучном реду се помињу цитирани или помињани аутори 151–153), важних исправки у тексту, а на крају се налази карта говора прасловенског тј. општесловенског језика, коју је саставио сам аутор и која представља „приблизительное распределение словянъ послѣ дифференціаціи общесловянскаго языка” (на карти, без ознаке странице). Текст доктората је штампан на руском језику. Наслови радова који се цитирају су час написани у целисти, час у облику скраћеница, поготово кад је реч о делима која се више пута понављају. Кад је реч о часопису где је штампан рад који аутор цитира или се на њега позива, најчешће се срећу скраћенице, које се презентују као општепознате информације као што су *Р.Ф.В. (Русскій филологическій вѣстникъ* (1911 г. №1, (Ђуровичъ 1913: 41, 45), *Журн. Мин. Народн. Просв.* (Ђуровичъ 1913: 40), или *Ж. Мин. Нар. Пр.* (Ђуровичъ 1913: 130), понекад у целисти, понекад скраћено: *Archiv für slav. Phil.* (Ђуровичъ 1913: 40), али зато: *Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ* (Ђуровичъ 1913: 40), као и извори у тексту *Бѣлг. сб., Болон. псал, Мак. ап.* (Ђуровичъ 1913: 37), *Остр. ев.* (Ђуровичъ 1913: 43) *Зогр. Ев., Супр. рук.* (Ђуровичъ 1913: 81).

У списку литературе (*Литературныя ссылки*, 151–154) налазимо индекс аутора поређан по азбучном реду, укупно 139 аутора са означеним бројевима страница на којима се они помињу. Из индекса аутора сазнајемо да је Ђуровић највише цитирао или се позивао на А. А. Шахматова,⁷ А. И. Собољевског,⁸ С. М. Куљбакина,⁹ А. И. Бодуена де Куртенеа,¹⁰ Ф. Ф. Фортунатова,¹¹ В. Јагића,¹² детаљније то изгледа овако, редослед аутора по азбучном реду: Бодуэнъ-де-

⁶ Ђуровићев рад се помиње у глави 9. *Выделение славянских языков и их классификация* (282 стр.), само у препорученој литератури али се, ипак, у целом поглављу не дају никакве друге информације, што може значити да је Дуличенко свестан постојања тог рада али му рад није био доступан.

⁷ *Курсъ исторіи русскаго языка, часть I; извѣстія отдѣленія рус. яз. и словесности Императорской Академіи Наук (sic!), VI; изслѣдованія въ области русской фонетики (sic!).* Варшава 1893, 5.

⁸ *Лекціи по исторіи русскаго языка (sic!).* Москва 1907.

⁹ *Древне-церковно-славянскій язык, 1911; Къ исторіи и диалектологіи польскаго языка.* Спб. 1903.

¹⁰ *о древ. польск. яз. (sic!), Нѣкоторые отдѣлы сравн. грам. слав. языковъ, Изъ лекцій по латинской фонетикѣ, 1893, Отчеты о занятіяхъ за границею. О смѣшанномъ характерѣ вѣсѣхъ языковъ, Übersicht der slav. Sprachenwelt, 1884. Кашубскій языкъ, народъ и вопросъ 1897.*

¹¹ *Лекціи по фонетикѣ старославянскаго языка (sic!).* Москва, 1888.

¹² *Ueber einige Erscheinungen der slavischen Vocalismus, Rad jugoslovenske Akademije XIV, Ein Kapitel aus der Geschichte der südslav. Sprachen, Einige Streitfragen, 1898, Константинъ Порфирородный какъ писатель о южныхъ славянахъ, Лекціи по церковно-славянској грамматикѣ.*

Куртенэ А. И. 24, 35, 57, 59, 66, 79, 80, 86, 98, 121, 124, 126; Брандт Р. О. 35, 57, 63, 64, 73; Бругманн 26, 28, 33, 57, 119; Гебауэр 16, 17, 19, 22, 34, 119, 121; Кульбакин С. М. 6, 7, 21, 28, 30, 33, 45, 48, 61, 62, 63, 64, 65, 77, 79, 97, 98, 99, 109; Лексин 56, 62, 72, 110, 120, 121, 122; Ляпунов Б. М. 6, 35, 56, 58, 62, 64, 65, 124, Миккола 24, 27, 33, 62, 66, 81, 98, 99; Миклошич 55, 56, 70, 72, 114, 127, Niderle 5, 124, 126, 128, 132, 136, Соболевский А. И. 16, 40, 64, 73, 74, 96, 97, 98, 101, 103, 107, 110, 115, 121, 127, 134; Облак 64, 117, 121, 124; Педерсен 26, 28, 79, 94, 97; Потегня А. 55, 71, 119, 124; Фортунатов Ф. Ф. 23, 29, 33, 35, 57, 58, 62, 74, 76, 82; Шахматов А. А. 4, 13, 15, 20, 22, 35, 40, 41, 42, 43, 44, 54, 54, 58, 59, 61, 63, 64, 66, 67, 68, 69, 77, 82, 91, 92, 99, 101, 114; Ягич 34, 56, 57, 62, 71, 83, 97, 102, 113, 121, 123 и 124. Остали аутори су поменути мање од пет пута а то су Белич, Брок, Будде, Востоков, Вондрак, Добровский, Крушевский, Rozwadowski, Срезневский, Tore Toriörnsson, Флоринский Т, Шафарик, Шлейхер, Эндзелин И. и др. Ђуровић у докторату помиње и два своја, до сада, непозната рада: *Къ характеристикъ взаимныхъ отношеній между словянскими языками* Р.Ф.В. за 1911 г. № 1 (Ђурович 1913: 4, 41) и *Къ вопросу о происхождении именъ словянскихъ народовъ*. Први рад аутор бележи да га помиње на 4. и 41. страни али није забележено да га помиње и на стр. 13. свог доктората. На други рад се позива на страни 11. што није евидентирано у ауторској библиографији. У тексту доктората је први рад сва три пута написан са извором где је штампан, а за други рад се не помиње извор. Ђуровић наслове радова понекад пише малим, а понекад великим почетним словом, ређе их ставља и под наводнике. Наслове радова пише у оригиналу, на језику на ком је рад написан, често су у оригиналу и презимена аутора.

На основу коришћене литературе за докторат, као и из биографских података о школовању и раду, можемо закључити да је Ђуровић одлично владао руским језиком, пољским, наравно српским, да се слободно користио литературом свих словенских језика, посебан акценат бисмо ставили на западнословенске језике. Закључујемо на основу коришћења литературе у докторату да је поред словенских језика¹³ знао је немачки и француски, а користио латински, старогрчки и санскрит (староиндијски).

Будући да је циљ нашег рада ексерпирење података значајних за историју славистике, обратићемо посебну пажњу на задатке које је себи поставио аутор као и исходишта доктората, а она се најбоље виде у уводу и у завршним поглављима рада укључујући Ђуровићеву дијалектолошку карту.

0.4 Предговор - задаци доктората (*Введение... 3–7*)

Аутор дефинише задатке и циљеве доктората на самом крају „Увода”, а у првом делу „Увода” сазнајемо и ауторов однос према језичком развоју, Словенима. Рекли бисмо да Д. Ђуровић даје свој социолингвистички и донекле етнолингвистички поглед на лингвониме прасловенски и општесловенски језик. Аутор се опредељује за назив општесловенски језик, иако бележи и немачки термин *Uhrslawisch* (који значи управо ‘прасловенски’). По речима аутора општесло-

¹³ Н. Миљанић процењује на основу Ђуровићевих радова да је знао руски, немачки, француски, енглески, италијански, латински и грчки (Миљанић 1977: 129).

венски говори, тј. дијалекатска разуђеност општесловенског језика чини суштинско питање у лингвистици, посебно у словенској науци о језику (Ђурович 1913: 3). Дијалекатску разуђеност је, како аутор истиче, тешко истражити, јер фиксирање словенских говора у писменом (писаном) облику почиње касније од образовања језика, тако да се нпр. црте руског народног језика први пут показују у споменицима у другој половини XI века, српског, односно српско-хрватског (како га аутор назива) не пре XII века, чешког у XIII веку, пољског не пре XIV века (Ђурович 1913: 3, цитати из Ђуровићевог дела дају се према нашем преводу). Д. Ђуровић сматра, у духу младограматичарског учења, да „процесе које видимо у савременим живим језицима стављамо изнад података из прошлих епоха, будући да се они допунски (писани) извлаче из писаних споменика чији научни описи нису прилагођени научним циљевима и због тога они не преносе све нијансе звукова који се могу чути у живом говору и стога нису пригодни за научне циљеве” (Ђурович 1913: 3, 4.). По Ђуровићу, језик живи, стално и непрекидно се мења у устима говорника, развијају се нове дијалекатске особности и чим су племена удаљенија једно од другог у територијалном, културном или неком другом односу, тим су и веће разлике међу њиховим говорима и наречијима (Ђурович 1913: 4). Многи стари дијалекти чувају особине и у данашње време, а друге особине језика се развијају током времена и те појаве могу послужити да се одреди где се које словенско племе налазило у прасловенској епоси пре распада као и пут којим су се касније та племена кретала. Д. Ђуровић износи мишљење да Словени ни по култури, ни по физичком изгледу, ни по језику, никад нису били потпуно јединствени, а да у својој прадомовини нису успели да направе некакав културни центар што је утицало и на језик, те се језик сваког народа дробило на говоре и наречја. Прасловенски језик је морао да се дели на говоре и наречја услед географских услова, миграција делова Словена, мешања са туђим елементима.

Аутор предговор завршава речима: „пре приступања опису гласова појединих говора прасловенског језика налазимо умесним представити закључке савремене науке о гласовима прасловенског пражезика иако, преглед литературе по датом питању не улази у наше задатке” (Ђурович 1913: 6).

Прасловенски језик имао је, по Ђуровићевој подели, следеће гласове: I. А. Самогласнике пуног образовања, који су се делили на: а) „тврде”: *a, o, ɔ* (носно *o*), *u, y*; б) „меке”: *e, e¹⁴, i, ɛ* (носно)¹⁵. В. Самогласнике непотпуног образовања (редуковани, он каже «въ количественномъ отношеніи»: а) тврди *ъ*, б) меки *ь*. С. Сонанте: а) ликвиде *r, l* (слоготворни и неслоготворни); б) назале *m, n*. Д. Сугласнике: 1) Експлозивне: а) уснени *p, b*; б) зубни *t, d*; задњонепчани *k*, *g*. 2. Дуге: а) уснени *v*; зубни *s, tz*; језико-непчани *š, ž, j*; задњонепчани *ch*. 3. Африкате: *c, dz, č, ġ, (dž)*.

У последњем пасусу „Увода” аутор дефинише циљ овог рада на следећи начин: 1) одредити карактер и пропратити судбину тих гласова (односи се на претходно наведену поделу гласова), 2) допунити тај систем новим појавама у

¹⁴ У овој књизи је штампано на овом месту *ѣ*, али је у свим случајевима руком преправљано у *ѐ*.

¹⁵ Ове термине стављамо под знаке навода јер су са савременог становишта и нетачни и анахрони.

језику, 3) указати на блискост или међусобне односе међу одређеним словенским језицима, који су се развили из прасловенских говора и на основу лингвистичких података одредити место на ком су живела поједина словенска племена у њиховој прадомовини (Джурович 1913: 7).

0.5 Фонетски систем општесловенског (прасловенског) језика

Сам вокалски систем прасловенског језика Д. Ђуровић представља у неуједначеном обиму, опис појединих гласова је изузетно детаљано урађен као што је нпр. већ први глас *a* (девет страна, подаци о пореклу, о фонетским, фонолошким и прозодијским особинама, о стању у савременим словенским језицима са доста значајним освртом на пољски, чешки, кашупски, али с друге стране нпр. редукованом *ь* је посвећен један пасус док је *ъ* посвећено чак 15 страница. У презентовању материјала, аутор слободно износи своје мишљење, истиче кад се не слаже са ауторитетима, а посебну пажњу посвећује темама и појавама које се њему чине посебно интересантним као што је нпр. питање природе јата и његових рефlekса у словенским језицима. Консонатском систему прасловенског језика је посвећено пропорционално гледано мање простора него вокалском систему (Джурович 1913: 83–116). Д. Ђуровић посвећује значајну пажњу српскохрватским дијалектима, посебно једном дијалекту Белопаулићког округа у Црној Гори (које он назива „*шекавским*” говорима¹⁶), коме се у више наврата враћа због једне специфичности изговора меког *ś* коју он повезује са пољским из чега ће проистећи ауторова тврдња о блискости живота ова два словенска племена у прасловенском периоду. Аутор у свом раду користи доста извора на пољском, присутни су примери из кашупског, чешког, поготово у првом делу доктората који се бави прасловенским вокализмом а позива се и на многобројне споменике писмености. Српски језик не запоставља, поготово у делу о сугласничком систему када објашњава поменуते „*шекавске* говоре”.

0.6 Самогласнички систем општесловенског (прасловенског) језика у

Говорима Самогласнички систем општесловенског језика заузима већи део доктората, од стране 9. до 83. и представља прву тачку задатака и циљева доктората. Садржај је распоређен на следећи начин: „Звуки *a, o, u* вѣ говорахъ общесловянскаго языка”... 9, „Звукъ *a*”... 9–18, „Звукъ *o*”... 18–23, „Звукъ *u*”... 23–24; „Носовые звуки *e, o (e, o)*”... 25–34, „Звукъ *ě*”... 35–42, „Звукъ *e*”... 42–45; „Звуки *i, y*”, „Звукъ *ī*”... 45–47, „Звукъ *y*”... 48–53, „Редуцированные гласные *ь, ъ*”... 53–69, „Звукъ *ь*”... 53, „Звукъ *ъ*”... 53–69, „Общесловянскія сочетанія гласная + *r* или *l* + согласная”... 69–83.

На почетку сваког описа самогласника, Д. Ђуровић даје порекло самогласника из индоевропског језика, који он бележи као *индо-европски* (*инд.-европ.*), потом следе примери из латинског, грчког, санскрита (он га бележи: *др.-инд.*, некад само са *инд.* најређе *санск.*), по правилу примерима из литавског и летонског, по потреби готски и нпр. старовисоконемачки (*др. вер. нѣм.*) (кад говори

¹⁶ Ђуровићев термин ставили смо под наводнике јер може да збуњује због његове актуелне етнополитичке конотације.

о гласу њ). Аутор се бави и развојем и променама поменутих гласова у словенским језицима, не код свих и не по неком одређеном правилу, позива се на емигрантне научнике XIX века, на њихове радове и презентује проблемска питања из више угла, али се помињу и тада нова дела прве деценије XX века. Поред тога срећу се и многобројни примери из споменика.

Гласови а, о, у у говорима општесловенског језика („Звуки а, о, и въ говорахъ общесловянскаго языка”; Джуровичъ 1913: 9–23)

У разматрању ове материје Ђуровић се креће у оквирима тада актуелних палеославистичких схватања. Глас а („Звукъ а”...; Джуровичъ 1913: 9–18) општесловенског прајезика води порекло од индоевропског *ā* и *ō*. Тако је а у општесловенском језику био дуг, наслеђен од општесловенског прајезика и кратак, који се појавио у неким говорима општесловенског језика (Джуровичъ 1913: 9). Д. Ђуровић истиче да се *ā* среће у пољском, чешком, словачком, српско-хрватском, такође и код Кашуба због чега аутор закључује да су Кашуби и Пољаци живели близу једни другима у општесловенској епохи. Природу дугог и кратког а аутор прати и у неким дијалектима словенских народа.

Глас о („Звукъ о”...; Джуровичъ 1913: 18–23) настаје од индоевропског а и о. Аутор се бави природом гласа о у словенским говорима и дијалектима. Тако нпр. помиње прелазак о у у у старобугарском, о чему сведоче споменици (Джуровичъ 1913: 22), а у вези са чешким прелазом о у у, аутор истиче да се не слаже са објашњењем Гебауера, који је сматрао да је то старонемачки утицај. Д. Ђуровић сматра да је се та појава јавила у словенској средини.

Глас и („Звукъ и”...; Джуровичъ 1913: 23–24)

Општесловенско и настаје од индоевропског дифтонга *oi*, *ai*, *ei*; и одговара *oi*, *ai*; „въ соотвѣтствіи же *ei* является и съ предшествующей мягкостью” (Джуровичъ 1913: 23).

Носни гласови е, о (*e*, *o*) („Носовые звуки е, о (е, о)“...; Джуровичъ 1913: 25–34). Суштинску особину општесловенског вокализма чине носни гласови е и о (*e*, *o*). Када и у каквим условима су настали носни гласови, није лако одредити (Джуровичъ 1913: 25). Гласовима е и о, који су се појавили на општесловенском терену, одговарају индоевропске конструкције самогласник + носни или пак слоготворни носни *m*, *n*. Тако, по Ђуровићу (Джуровичъ 1913: 25), општесловенском е одговарају индоевропске конструкције: 1) *em*, *en*, 2) *ēm*, *ēn*, 3) слоготворно *m*, *n* (*am*, *an*). Општесловенском о одговарају индоевропске конструкције *op*, *on*, *ap*, *an* испред сугласника и индоевропско *ām* у крајњем слогу речи. Кад је настао распад носних гласова у словенским језицима, тешко је рећи. Д. Ђуровић сматра да овај разноврсни материјал, који је ексцерпиран из појединих граматичких категорија „нуждается въ указаніи одного общаго закона, съ которымъ согласовались бы эти разнообразныя показанія фактовъ. Но такъ какъ в результатахъ измѣненія сочетаній гласный носовой могли отразиться весьма разнообразныя факторы и условия, то не удивительно что въ наукѣ не установлены твердыя положенія по этому вопросу” (Джуровичъ 1913: 31).

Глас њ („Звукъ ѣ”... Джуровичъ 1913: 35–42)

Општесловенском гласу јат одговара 1) индоевропско *ē*, примери: *semē – лат. *sēmen*, литов. *sēmens* (plur); *dēti* – лит. *dēti*, староинд. *dadhami* 2) дифтонзима

сродних језика *oi, ai, āi*. Надаље се Ђуровић бави природом изговора јата у савременим словенским језицима, неким руским дијалектима, лужичком, кашупском и изумрлом полапском. На тај начин, објашњава Д. Ђуровић, постојање дифтоншког гласа из општесловенског јат, у српском и малоруским говорима и његовим рефлексима у поменутиим словенским језицима, сведочи о томе да је општесловенско јат било дифтонг (Ђурович 1913: 39). Ова тврдња се износи насупрот тврдњи академика Собољевског, који је сматрао да нема поузданих података на основу којих се може сматрати да је природа јата била дифтоншка у општесловенском језику (Ђурович 1913: 40). На следећој страни аутор износи своју теорију, коју први пут помиње у раду *Къ характеристикъ взаимныхъ отношений между словянскими языками Р.Ф.В.* за 1911 г. № 1: „Јака палатализација сугласника која је достигла своје савршенство у пољском и дијалекатски у српском, доказује блискост и међусобне односе тих гласова... Глас *ś* се умекшава у пољском и *śekavskim* говорима српског... Ту заједничку појаву у српском и пољском ја објашњавам или тиме да су живели у суседству у периоду распада или да су да су живели у суседству до коначног раздвајања” (Ђурович 1913: 41–42). Овде, ако видимо, Ђуровић излази из оквира у његово доба општеприхваћених схватања, што је приметио и академик Н. И. Толстој у већ помињаном осврту на ово дело.

Глас е (Звукъ е... 42–45)

Гласу *е* одговара индоевропско *е*, следе примери из латинског, грчког, индијског, литавског. Надаље, Ђуровић се бави описом изговора *е*, мекоћом и судбином општесловенског *е* у словенским језицима. Глас *е* у општесловенском језику – у већини говора се изговарао са нијансом јотације *ie*, неслоговно *i*, које је давало *е* некакву мекоћу у изговору, прелазило је последично у *j*.

Звуки *и* и *у* (Звуки *и, у*). Глас *и*. (Звук *и... 45 – 47*), Звукъ *у... 48 – 53*

Општесловенском *и* одговара: 1) индоевропско *ī*, 2) дифтонг *oi (ai, ōi, āi), ei, (ēi)*, 3) индоевропско дуго *ī* после меких неслоговних гласова, паралелно општесловенско у из *ī* после тврдих сугласника; 4) општесловенско *и* је добијено из **jь* и *jь* на почетку речи; 5) општесловенско *и* „въ качествѣ удлиненія изъ *ь*: чѣтѣ - *čitati (inf)*. Општесловенско *и* из индоевропског *ī* и дифтонга је било дуг звук. Образовавши се на словенском терену *и* је могло бити дуг и кратак звук” (Ђурович 1913: 46). Глас *и* је био у општесловенском језику вокалом предњег реда, и при изговору се језик подизао ка горњем непцу. У говорима српско-хрватским (како се среће код Ђуровића), бугарским и словеначком у епохи распада општесловенског језика глас *и* је прешао у средњенепчани глас. У говори руским, пољским и кашупском општесловенски глас *и* је звучао као меко (*ji*) и због њега су се општесловенски полумеки сугласници у овим језицима развиле у меке.

Глас *у* (Звукъ *у... 48-53*)

Општесловенско *у (ы)* одговара индоевропском *ū* (пример наводи као Бошковић: *дым*), затим је добијено од позајмљених речи на месту страног *ō¹⁷* и од: *ōn, ōm, ūn, ūt*.¹⁸ Потом се бави артикулацијом *ы* у појединим словенским говорима.

¹⁷ Р. Бошковић за овај пример каже „од германског *ō* на крају речи” (1990: 34)

¹⁸ Од група *uns, ons, ans* на крају речи: акуз. мн. *ploty<plotons, syny<sūnus, sestry<sestrāns;*

Редуковани гласови њ, њ (Редуцированные гласные њ, њ...53–69)

Глас њ (Звукъ њ... 53)

Гласу њ Ђуровић посвећује свега један пасус преносећи од чега је настао и наводећи примере из стандардно помињаних језика. Глас њ води порекло од индоевропског 1) *i*: и 2) *ē* који је стојао пред *j*, 3) општесловенско њ у склопу са *r*, *l*, *m*, *n*, одговара индоевропским слоготворним *r*, *l*, *n*, *m*¹⁹

Глас њ (Звукъ њ... 53–69)

Општесловенском њ одговара: 1) индоевропско *u* аутор то илуструје примерима **bl̥b̥cha*, **d̥b̥kti* и **sn̥b̥cha*, 2) индоевропски слоготворни *r*, *l*, *n*, *m*, 3) општесловенско њ одговара индоевропском *o* у крајњем затвореном слогу пред испред дугих сугласника *s*, *n*, *m*: **v̥lk̥* - лат. *lupus*, грч. *λύκος*, лит. *vilkas*, 4) општесловенском њ одговара *u* у позајмљеницама: *kъnędзь* – старовисоконемачки *kuning*. Надаље се аутор бави описом изговора у словенским дијалектима њ и њ̄ и надовезује на то теорије о вокалном *r* и *l*.

Последње поглавље које се тиче вокалског система општесловенског језика се односи на општесловенске конструкције самогласник + *r* или *l* + сугласник („Общесловянскія сочетанія гласная + *r* или *l* + согласная”... 69–83), тј, у науци познате као групе *tort*, *tolt*, *tert*, *telt*. Ове конструкције самогласник + *r* или *l* + сугласник су у општесловенском биле дијалекатски слоготворне: **golva*, **berǵь*, **golsь*, **gordь*... Отуда се јављају руске тзв. „пуногласне” форме: *голова*, *берегь*, *голось*, *городь* (Ђурович 1913: 70). Потом Д. Ђуровић даје преглед научних радова и аутора који су се бавили том проблематиком.

0.7 Сугласнички систем општесловенског (прасловенског) језика у Говорима („Согласные звуки въ говорах общесловянскаго языка”... 83–116)

Опис сугласничког система општесловенског језика је описан следећим редоследом: „Звуки *r*, *ř*, *r̥*”; *l*, *l̥*, *l̥*; *n*, *ñ*, *n̥*”, 84–89; „Придыханіе *h*”89–, 92; „Средненебное *j*”, 92–93; „Задненебные звуки *k*, *g*, *ch*, *γ*”, 94–100; „Альвеолярные звуки *š*, *ž*, *č*, *ǰ*”, 100–104; „Губные звуки *p*, *b*, *v* (*w*), *m*”, 104–108; „Зубные *d*, *t*”, 109–112; „Аффрикаты *č*, *ć*, *ǰ*, *ž*”, 112–116. Запажамо да је преглед сугласника који Ђуровић овде даје различите старине и дијалекатске припадности (нису сви заједничко прасловенско наслеђе), што би оправдавало избор његовог назива „општесловенски”. Овом поглављу аутор је посветио тридесет и три странице и посебно је важно због треће тачке задатака доктората: указати на блискост или међусобне односе међу одређеним словенским језицима, који су се развили из прасловенских говора и на основу лингвистичких података одредити место на ком су живела поједина словенска племена у њиховој прадомовини (Ђурович 1913: 7) као и због лингвистичке карте на крају рада, као круне доктората.

Ово поглавље Ђуровић започиње констатацијом: „Словенски консонантизам се одликује богато развијеним палатализмом и одсуством аспирата...”

парт. през. *vedy*<**vedon*(t)s (Бошковић 1990: 34).

¹⁹ Постањак њ Ђуровић описује потпуно различито од Бошковића.

(Джурович 1913: 83). На следећој страници он каже: „Општесловенски језик је имао следеће сугласничке гласове: алвеоларне *r, r', r^z* са фрикативним призвучком; *l, l', ḷ; n, ñ, ñ'*; зубне – *d, t, s, z*; спирант *h*; средњенепчано *j*; задњонепчане – *k, g, γ, ch*; алвеоларне са палаталном артикулацијом *š, ž, ś, ź*; уснене *p, b, v (w), m*; африкате *č, c, z', ġ, g*” (Джурович 1913: 84). Надаље следи опис поменутих гласова на основу тадашњих актуелних научних информација, као и њиховом развоју у словенским језицима у коме аутор цитира како еминентне компаративисте тако и савременике младограматичарског усмерења.

О палатализацији у раду се говори у оквиру задњонепчаних *k, g, γ, ch* (Джурович 1913: 94–100) на начин како то ради Собољевски у свом раду *Древній церк.-слав. языкъ*, Москва 1891. уз преглед коментара и цитата Шахматова, Кулбакина, Булича, Петерсена, Ендзелена, Вондрака, Мејеа, Миколе, Лоренца, Бодуена де Куртенеа и Уленбека.

Значајни део у овом поглављу заузимају описи српских дијалекатских облика, осим поменутог бјелопавлићког „дијалекта” (у савременој србистици: бјелопавлићког говора) и „šekавских говора” које више пута помиње (Джурович 1913: 104), помиње и катунски округ у Црној Гори (Джурович 1913: 102), део говора Херцеговине, околина Мостара (Джурович 1913: 104) када цитира М. Милаша: *Današnji mostarski dijalekat. Rad jugosl. Akad., kn 153*; и Ћоговића: *Der Dialekat von Mostar Archiv XXIX*), а код описа африката помиње професора А. Белића и његову објављену *Дијалектолошку карту српског језика* из 1906. године у редакцији академика В. А. Ламанског и *Дијалекте источне и јужне Србије* (Джурович 1913: 114) и тимочко-лужнички дијалекат (Джурович 1913: 115). У осталим случајевим помињања и описа артикулације и изговора српских дијалекатских облика, ослања се на своја лична знања фонетике и дијалекатских особина српског језика, што је одлика младограматичарског учења.

Завршна поглавља доктората су следећа: „Дифференциација общеславянскаго праязыка”...116–126; „Разселение словянь на ихъ прародинѣ и взаимныя отношенія между ихъ языками”...126–150; „Литературныя ссылки”... 151–154.

На крају рада се налазе поменуте три целине, прве две су прегледне и као такве се могу сматрати припремом за трећу завршну, која би уједно била и најзначајнији научни допринос произашао из доктората: ауторска карта прасловенских говора направљена на основу описа 15 особина општесловенског језика и њиховог развика под називом: „Приближно распрострање Словена после диференцијације прасловенског”.

0.8 Диференцијација општесловенског прајезика са историјом проблема, односнорезентовање теорија и класификација (подела) словенских језика на групе (Джурович 1913: 116–126)

Претходно речено о особинама гласова прасловенског језика доводи аутора до закључка „да општесловенски прајезик, започевши свој самостални живот, није представљао јединствену целину: у њему су одмах настале различите гласовне промене, нови гласови који су се различито изговарали у разним местима општесловенске територије. тј. он се одмах поделио на говоре, почео се дифе-

ренцирати. Проблем како се та диференцијација догодила има своју историју” (Ђурович 1913: 116). Следи преглед дотадашњих налаза научника о подели словенских језика на групе, као и словенских народа, презентоване су теорије Јана Блахослава (Jan Blahoslav) из 1571, Анселма Бандироја (Anselmo Bandiroj) из 1711, Јордана Фриша (Jordani Frisch) из 1727, Џона Сигмунда Валентина Поповича (Johann Siegmund Valentin Popowitsch) из 1750, Василија Кириловича Тредијаковског (Василий Кириллович Тредьяковский) из 1773, Матије Петра Катанчића (Mathias Petrus Katancsich) из 1797, Јохана Христофа Христијана Ридигера (Johann Christian Christoph Rüdiger) из 1782.

0.9 О класификацијама словенских језика

Први покушај научне поделе словенских језика, како наводи Д. Ђуровић, припада Јозефу Добровском,²⁰ који дели Словене на две групе: 1) руски, српскохрватски и 2) чешки, српсколужички и пољски, поделу је извршио на основу 10 језичких карактеристика. Та подела се дуго одржавала у науци јер ју је подржала велика група научника као што су Дурих, Аделунг, Енгел, Копитар, Раковицки, Кухарски, Ханка, Шафарик, Хоца, Буслајев (Ђурович 1913: 118).

А. Шлајхер на основу поделе Добровског и Шафарика саставља измењену и детаљнију поделу у којој се словенски прајезик дели прво на западне и југо-источне, западни на лешке (пољски и полапски) и чешки (чешки и лужички), ови други на руски (малоруски и великоруски) и јужне (бугарски, српски и словински). О овој теорији Д. Ђуровић каже да је доминирала до 70-тих година XIX века, до теорије Шмита који је унео нове измене.

Потебња и Бругман деле словенство на основу група *tj* и *dj* на „југо-источне” (ауторов правопис) и западне, из ове карактеристике Ђуро Даничић изводи дуалистичку теорију по којој је српски језик основни и најближи словенском прајезику и због тога најстарији од свих словенских језика (Ђурович 1913: 119). Противник ове теорије је био А. Лескин, који је по Ђуровићевом мишљењу, срушио Даничићеву теорију (Ђурович 1913: 120).

Скоро истовремено се појавила и класификација А. Х. Востокова који је сматрао, обазирјући се на теорију Ј. Добровског, да руски језик мора заузимати средину између јужне и западне гране словенских језика из тога је произашла подела на три гране словенских језика Надеждина, Палацког и Максимовича, они су се залагали за самостално место руског језика у словенској породици и установили су дељење на источну грану (са великоруским и белоруским наречјима), „југо-западну” (бугарски, „српско-хрватски”, словеначки и старословенски) и „северно-западну” (пољски, чешки, словачки, лужички и полап-

²⁰ Поделу Добровског савремена наука презентује на другачији начин. Ј. Добровски је у свом делу из 1822. *Institutiones linguae slavicae dialecti veteris*, поделио словенске језике на две групе од по пет језика. Прва група је названа А група, чине је источни језици: руски, црквенословенски (Slavica vetus), илирски или српски, хрватски, словенски [словеначки] или виндски (у Карантанији и околним областима). Друга група је Б (западни језици): словачки, чешки, вендски горњих Лужичана (=горњолужички), и вендски доњих Лужичана (=доњолужички), пољски. Добровски се ослањао на 10 особина фонетског, дериватолошког и лексичког нивоа (Дуличенко 2014: 289).

ски) (Джуровичъ 1913: 120). Ту теорију су прихватили Срезњевски, Григорович, Котљаревски, Будилович, Бодуен де Куртене, Собољевски, Флорински, Лескин, Маретић, Гебауер, Облак, Јагић.

Следећи аутор кога помиње Д. Ђуровић је Ј. Шмит. Шмитова теорија таласа је зауставила све покушаје да се дробљење прасловенског језика објасни теоријом родословног дрвета. Један језик није могао створити (родити) други, једно наречје не сме се изводити из другог, зато што то противречи разумном схватању историјског развитка неког језика. Сви словенски језици су се развили из једног заједничког корена путем постепене диференцијације и индивидуализације црта и особина својствених том заједничком језику (Джуровичъ 1913: 121).

А. Лескин је покушао да примири теорију генеолошког стабла са теоријом таласа по којој су дијалекти из којих су се касније образовали сви индоевропски језици, настали још у индоевропској епохи, када су преци данашњих индоевропских народа живели на једној заједничкој територији, са те територије су се народи удаљавали а језици су наставили да се диференцирају.

В. Јагић дели Словене на три групе: 1) северо-западна: Пољаци, Чеси, Лужички Срби, и Полапски Словени, 2) северо-источна: Великоруси, Малоруси и Белоруси; 3) јужна група: „Србо-Хрвати”, Словенци и Бугари. По мишљењу Ђуровића, оваква класификација највише одговара историјско-географском распореду словенских племена, после тога кад су они престали да живе као једна породица (Джуровичъ 2013: 124). Диференцијација језика није настала само због географских услова, она је и резултат индивидуалне психологије. У закључку овог поглавља он каже да не постоји ниједан чист језик, нити један словенски језик који није настао мешањем са другим језиком, који је потпуно изолован (одвојен) од других својих сродника (Джуровичъ 2013: 126).

Крајем XIX и током XX века се и трокомпонентне класификације подвргавају критици јер се у славистици укорењује мишљење да границе између три гране словенских језика нису чврсте него да су оне испреплетане и да постоје паралелизми различитих језичких нивоа оних језика који припадају различитим групама. Највише спорова је било у вези са белоруским, украјинским, словачким, кашупским, који су негде сматрани као самостални језици, а код неких као наречја (дијалекти) већих језика (Дуличенко 2014: 293).

1.0 Словени у прадомовини. Словенска етнонимија.

Д. Ђуровић се у овом поглављу које носи наслов „Разселеніе словянъ на ихъ прародинѣ и взаимныя отношенія между ихъ языками” (Джуровичъ 2013: 126–150) бави теоријском припремом за презентовање своје ауторске карте говора прасловенског језика која се налази на крају доктората. На почетку поглавља, на основу података оновремене науке, Д. Ђуровић Словене географски смешта на територију између Дњепра, Одре, Лабе, Немана, док су Словени од Карпата излазили на Балтичко море на неколико места. Даље каже да су пространство на истоку од реке Буг, заузимали Руси, што потврђује називом реке. Потом се надаље аутор бави пореклом назива река Буг, Висла, Варта, Одра као и називи-

ма словенских народа, упућујући и на свој рад о називима словенских народа.²¹ У овом поглављу издвојили бисмо као важна ауторова тумачења појединих словенских етнонима. За порекло назива Срба и Хрвата, аутор каже да *sr̥bъ* значи *син, дете*, а *sr̥bъ-hr̥vъtъ* заправо *дете планине* (на руском: *сынъ горы; дѣты горы*) и то је разлог да се Срби и Хрвати сматрају једним народом (Ђурович 1913: 131, 132). За Лужичке Србе Ђуровић наводи да су они добили свој назив од Словена који су у прасловенској епоси заузимали лугове (равницу) између Сале и Лабе (Ђурович 1913: 141) и зато су они: „*sr̥by lužicy – дети луга”, деца луга (равнице) (Ђурович 1913: 142).

Од источноевропских етнонима Д. Ђуровић се бави само етнонимом Руса.

У докторату сазнајемо да се Д. Ђуровић не слаже са норманском теоријом о настанку етнонима Руси, он сматра да је *rus-ь постојало у руском говору прасловенског језика са значењем отворено пространство²² и упоређује са латинским *rus, ruri* у значењу поље, село.

У време писања доктората Димитрије Ђуровић живео је и радио на територији данашње Пољске, те је тематика западнословенских народа значајније заступљена у његовим радовима. Тако се Д. Ђуровић у докторату бави етнонимима Пољака, али само њиховим називом Љеси, као и Кашуба, Чеха и Лужичких Срба.

Иако етноним Пољака аутор не објашњава, пажњу посвећује називу *ляхи*,²³ реч *lachъ је постојала дијалекатски у општесловенском језику и означавало је *низменний, небольшой* (Ђурович 1913: 136). Кашуби су своје име највероватније, по аутору, добили од главне активности којом су се бавили а то је било риболовство, а преко народне етимологије је реч *kazabas* у значењу „корзинка, плетенка изъ коры или прутьев” (Ђурович 1913: 137) мењала изговор и почело је означавати кошарицу за риболов. После прегледа актуелних теорија о пореклу назива Чеха, Д. Ђуровић износи своје мишљење да се етноним Чех може повезати са општесловенским дијалекатским *čekъ у значењу чекић.

Највећа одступања од актуелних научних ставова у Ђуровићевом докторату се примећује у анализи порекла словенских етнонима. У односу на овај проблем, Д. Ђуровић се поставља лаконски и без већих теоријских припрема и прегледа, износи своја тумачења порекла етнонима. Приметно је и одсуство анализе макроетнонима Словени, који је, такође, изазивао полемике од давнина, а сматра се да ни до данас ово питање није коначно решено.

²¹ Д. Ђуровић у тексту доктората не наводи где је објављен овај рад. Библиограф Д. Аранитовић бележи у *Био-библиографији Димитрија П. Ђуровића* (2000: 64) да је рад „Къ вопросу о происхождении именъ славянскихъ народовъ” публикован 1912. године у часопису *Русскій филологическій вестникъ*, међутим у доступном примерку ове публикације рад нисмо могли да нађемо.

²² *Открытое пространство, льсистая равнина*. Ово објашњење поткрепљује примерима из тверске губерније према Даљевом речнику: *совсѣмъ на руси у значењу на виду, на откритом мѣстѣ и все вывела на русъ у значењу распахнула души, все выслазала* (Ђурович 1913: 129).

²³ „Ляхи” су југо-западни део пољских племена, који су били насељени у равници западне Галиције (Ђурович 1913: 136).

Д. Ђуровић, после представљања етнонима појединих словенских народа, прелази на поређење заједничких фонетских особина словенских племена и група. Он објашњава избор карактеристика које ће уврстити у своју карту. Закључује следеће: „Гласовне особености прасловенског језика, које сам изнео, не говоре у корист постојећег мишљења у науци по коме првобитно диференцирани центри потпуно одговарају садашњем распореду Словена. Те особености су толико разнородне и покретне, тј. разбацане по разним угловима словенског света, да најмањи покушај њиховог груписања оштро нарушава установљену класификацију” (Ђуровић 1913: 143). На самом крају аутор предлаже своју класификацију као могућу, али сматра да је њу неопходно поткрепити морфолошким и лексичким материјалом, које планира да истражи (Ђуровић 1913: 149). Нажалост, то никад није урадио.

2.0 Карта Говора општесловенског језика

Карта је образована на основу 15 карактеристика: 1. изговор *o* као *u*, 2. изговор *e* као *a*, 3. изговор *ѣ* као *ia*, *ie*, 4. изговор *i* као *ji*, 5. изговор *ь* као *'e*, *'e*, *'e*; *ѣ* као *ö*, 6. изговор *ь* као *'e^a*; *ѣ* као *ö*, 7. изговор спиранта *h* на почетку речи, 8. прелаз *h* у *γ*, 9. алтернација *γ* и *g* и прелаз *γ'у з'*, *dz*, 10. чување група *kv*, *gv*, *γv*, 11. одсуство *v* из *ц* на почетку речи, 12. изговор *ǰ* као *d'z'*, *g'ka* *t'z'*, 13. прелаз *č* из *k* испред *ь* у *c*, 14. промена *z*, *s* и *ž*, *š*, 15. изговор *r* са фрикативним призвучком *rž'*.

На основу предложене карте словенским народима су приписане следеће фонетске особености: Кашуби: 4, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 15; Полапски Словени: 6, 7, 10, 12, 15; Лужички Срби: 7, 10, 12, 15; на граници са Чесима 1, 2, и Чесима и Пољацима 5; Пољацима: 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10, 12, 15; 13 на периферији поред Срба и Хрвата; 14 са Русима; Чесима: 1, 7, 10, 12, 15; Словацима: 1, 2, 7, 10, 12, 15; Словенцима: 1, 6, 8, 11; 5 према граници са „Србо-Хрватима”; „Србо-Хрватима”: 1, 6, 8, 11, 12, 13; 14 при граници са „Бугаро-Македонцима”; 5 на граници према Пољацима; Бугаро-Македонцима: 6, 8, 9, 11; 3 при граници са Русима и 5 на граници са Србо-Хрватима; Русима: 1, 2, 4, 7, 9; 3 и 14 на граници са Србо-Хрватима, близу Бугаро-Македонаца; 10 на граници са Пољацима.

3.0 Приказ Говора општесловенског језика Н. И. Толстоја (1984–1985)

У току истраживања користили смо рад, забележен у *Библиографији југословенске лингвистичке русистике* (1976–1985) који је, заправо, и једина опширна научно утемељена рецепција Ђуровићевог научног доприноса у XX веку о *Говорима*, реч је о чланку познатог руског слависте рођеног у Краљевини СХС, Н. И. Толстоја, објављеног у *Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику* из 1984–1985, 789–799.

Рад Никите И. Толстоја, под називом „Из историје славистике. Опыт карты праславянских диалектов Д. П. Ђуровича. 1913 г.” представља први корак у рехабилитацији овог неправедно заборављеног међуратног слависте . Н. И. Толстој као неко ко је био везан за српску домовину, а врстан научник какав је био, није се случајно осврнуо на Ђуровићев докторат написавши позитивну критику овог дела 70 година после штампања, на тај начин одао пошту српском научнику речима: „Глубоко приврженным филологии и славянству был и проф.

Д. П. Джурович, жизнью своей и своей трагической смертью в мае 1945 г. за несколько дней до конца войны в концентрационном лагере Матхаузен (Австрия), доказавшим свою преданность родному сербскому народу и его единоплеменным братьям. Люди уходят, а их дела остаются!” (Толстой 1984–1985: 796).

Рад је написан на руском језику и поред стандардних уводних напомена у којима се примећује да у књизи има „штампарских грешака, неких фактографских нетачности и спорних момената” (Толстой 1984–1985: 789) и да је тираж био незнатан, уз то књига штампана од стране самог аутора, Н. И. Толстој се ограђује од подробне анализе свих њених делова у којој би се разматрали гласови прасловенског језика у компаративно-историјском плану, као и о конкретним ауторовим методолошким недостацима и несавршености у ставовима упоредне граматике почетка XX века, како сам каже, будући да је од тада прошло 70 година. Н. И. Толстој се зауставља на поменутом трећем циљу рада и карти, што и јесу најзначајнији резултати овог рада. Правећи преглед легенде, тј. 15 особина на основу којих је Ђуровић саставио своју карту, Н. И. Толстој даје детаљан преглед теорија и хипотеза четири аутора која су се педесет година касније бавила сличним темама: В. М. Илич-Свитич, О. Н. Трубачов, Г. Ј. Швелев и А. Фурдаљ, тј. распоредом Словена у периоду распада прасловенског, као и о сложеном преплитању „соотношений различных историко-фонетических явлений” (Толстой 1984–1985: 797). Д. Ђуровић је сместио Словене, пише даље Толстој, на територију северније од доњег тока Нарева и Западног Буга, јужније од Припета и западније од средњег тока Дњепра, северније и северозападније од зоне горњег тока Дњестра, Прута и Серета, северније од горњег тока Тисе, Висле и Одре и западније од горњег тока Лабје, горње Сперве и средње Одре, на крају северније од Варте и доњег тока Висле. Ђуровићева карта, примећује Н. И. Толстој, умногоме је слична карти распрострањања две археолошке културе: пшеворске и зарубињецке, које је 1975. године уобличио Рудолф Јамка на основу најновијих достигнућа пољских археолога. Исто тако Ђуровићева карта има доста сличности и са картом В. В. Седова из 1979. из књиге *Происхождение и ранняя история славян* (Толстой 1984–1985: 795).

Никита И. Толстој у свом приказу скреће пажњу и на то да је у наше време умесно поставити питање о хронологији особина и њеној хијерархији и њиховом броју на сваком језичком нивоу, као и на ставове савремене науке „что некоторые общие, одинаковые языковые показатели настоящего времени не обязательно свидетельствуют о соседстве их носителей в прошлом. Помимо фактора соседства могли действовать факторы центра и периферии, параллельной инновации, географической и культурной замкнутости и т.п.” (Толстой 1984–1985: 795).

Закључујући преглед дисертације, Н. И. Толстој наводи: „Определение Д. П. Джуровичем границ славянства эпохи распада праславянского языка и до начала великой миграции славян выдержали, таким образом, испытание временем. Выдержит ли то же испытание его определение границ праславянских диалектов – покажет будущее, т.к. пока еще никто не решился дать столь же подробную и конкретную карту праславянского членения.” (Толстой 1984–1985: 795).

Подаци које износи Н. И. Толстој у приказу, сведоче о релевантности и актуелности тематике којом се бавио Д. Ђуровић у свом докторату, док су изнети

закључци отварају могућност за даља ауторова истраживања и открића у области палеославистике да је наставио истраживања у том правцу, самим тим се могао афирмисати у међународној славистици и остварити научни утицај на истраживања других научника потоњих времена.

4.0 Закључна разматрања

Докторска дисертација Димитрија П. Ђуровића *Говори опитесловенског језика са лингвистичком картом*, публикована у засебном издању 1913. у Варшави у сам освит Првог светског рада, скоро потпуно је заборављена од стране домаћих и руских лингвиста, донекле и самог аутора. Позитиван осврт на њу, седамдесет година касније, руског слависте Н. И. Толстоја, такође пролази незапажено, иако јесте забележен у *Библиографији југословенске лингвистичке русистике* (1976–1985) (Пипер 1990). Сто и једну годину касније ово дело се помиње у једном страном уџбенику *Введение в славянскую филологию* из 2014, аутора Дуличенка.

Ђуровић је овим делом, у духу младограматичарске лингвистичке традиције свога доба, а посебно руске лингвистичке школе, направио рад вредан помена. Његова велика ерудиција и широко образовање из области упоредне граматике словенских и индоевропских језика уз знање и познавање већег броја живих и мртвих језика дали су му чврсте основе за бављење тако комплексним и захтевним областима филологије као што су палеославистика и индоевропеистика. У раду долази до изражаја ауторово владање литературом, те се осим познавања лингвистичких законитости првих компаративиста презентује и савремена научна мисао, али се открива и ауторов интерес за књижевност и историју Словена. Иако се из перспективе данашње науке, сто и више година касније, овом делу може понешто и замерити као што је нпр. неконзистентна макроструктура рада, што га чини тешко прегледним, нестабилна научна терминологија, понеки анахрони став, који одступа у објашњењима у односу на савремене ставове науке: о пореклу грађења, настанка или развитка појединих гласова или порекла етнонима, проблем хронологије језичких особина и сл., рад је, свакако, заслужио пажњу научне јавности свога и нашег доба. Докторат је писан у духу, тада још увек доминирајуће, младограматичарске мисли уз примену компаративно-историјског метода, минуциозно и стрпљиво су презентоване фонетске еволутивне промене и уопште фонетски систем прасловенског језика. Присутан је, такође, и прокламовани став младограматичара још из *Манифеста* да је неопходно узимати у обзир материјал савремених језика, посебно дијалеката и говора, а да се не треба ограничити само на анализи писаних споменика, уз неку врсту препоруке Остхофа и Бругмана да лингвиста ако може сопственим ушима да чује како тече живот језика то треба да стави испред „нетачне и непоуздане” писане традиције старих језика (према Звегинцев 1964: 185–191). Д. Ђуровић помиње да диференцијација језика није настала само због географских услова она је и резултат индивидуалне психологије. Атомизам у проучавању појединих појава у језику и ослањање на своје лингвистичко знање и матерњи језик довело је Д. Ђуровића и до помало слободно срочене теорије о блискости пољског језика и једног српског говора, којег он именује као „шекавски” а помиње је у докторату и у публикованом раду „Къ характеристикѣ

взаимныхъ отношеній между словянскими языками” из 1911 г. На то дискретно скреће пажњу Н. И. Толстој када каже да је у данашње време умесно поставити питање о хронологији особина и њеној хијерархији и њиховом броју на сваком језичком нивоу, као и на ставове савремене науке „что некоторые общие, одинаковые языковые показатели настоящего времени не обязательно свидетельствуют о соседстве их носителей в прошлом” (Толстой 1984: 794–795). У поглављу које доноси преглед теорија и класификација словенских језика, аутор импресионира владањем и познавањем материје: од теорија које датирају још из XVI века као што је то теорија Јана Блахослава, па преко XVIII века до тада нових и актуелних Срезњевског, Григоровича, Котљаревског, Будиловића, Бодуена де Куртенеа, Собољевског, Флоринског, Лескина, Маретића, Гебауера, Облака, Јагића. У поглављу о Словенима у њиховој прадомовини Д. Ђуровић даје теоријске поставке за презентовање своје ауторске карте говора прасловенског језика, која се налази на крају доктората, што чини круну рада. Д. Ђуровић смешта Словене на територију северније од доњег тока Нарева и Западног Буга, јужније од Припета и западније од средњег тока Дњепра, северније и северозападније од зоне горњег тока Дњестра, Прута и Серета, северније од горњег тока Тисе, Висле и Одре и западније од горњег тока Лабе, горње Сперве и средње Одре, на крају северније од Варте и доњег тока Висле. До сличних закључака ће, независно од њега, доћи Рудолф Јамка 1975. и В. В. Седов 1979, о чему пише Н. Толстој у приказу рада. Ђуровић пажњу поклања и пореклу словенских етнонима и назива река. Посебно се бави пореклом етнонима Срба, Хрвата, Лужичких Срба и Руса, из угла полске лингвистичке школе и поставки које су данас напуштене и немају присталица у модерној лингвистици. Аутор каже да *sъrbъ* значи син, дете, а *sъrbъ-hrbъvъ* заправо *дете планине* (на руском: *сынъ горы; дѣтѣ горы*) и то је разлог да Србе и Хрвате сматра једним народом (Ђуровичъ 1913: 131, 132). Лужички Срби су добили свој назив од тих Словена, каже Ђуровић, који су у прасловенској епоси заузимали лугове (равницу) између Сале и Лабе (1913: 141, 142) и зато су они деца луга (равнице). Одбацује норманску теорију о пореклу етнонима Руса, јер сматра да овај етноним мора бити словенског порекла. О закључном поглављу и Карти *Говора општесловенских језика*, као најзначајнијем делу доктората, Н. И. Толстој каже „Определение Д. П. Ђуровичем границ славянства эпохи распада праславянског језика и до начала великой миграции славян выдержали, таким образом, испытание временем. Выдержит ли то же испытание его определение границ праславянских диалектов – покажет будущее, т.к. пока еще никто не решился дать столь же подробную и конкретную карту праславянского членения” (Толстой 1984: 795).

Докторат Димитрија Ђуровића заслужује да се сматра аутентичним доприносом славистици прве половине XX века.

Цитирана литература

- Аранитовић, Добрило. „Био-библиографија Димитрија П. Ђуровића (1882–1945)”. Библиографски вјесник 2-3, (2000), 61–72.
 [Aranitović, Dobrilo. „Bio-bibliografija Dimitrija P. Đurovića (1882–1945)”. Bibliografski vjesnik 2-3, (2000), 61–72.]

- Бошковић, Радосав. Основи упоредне граматике словенских језика. Фонетика и морфологија. Никшић: НИП Универзитетска рижеч, 1990.
- [Bošković, Radosav. Osnovi uporedne gramatike slovenskih jezika. Fonetika i morfologija. Nikšić: NIP Univerzitetska riječ, 1990]
- Джуровичъ, Д. П. Говоры общесловянскаго языка (съ лингвистической картой). Варшава, 1913.
- [Dzhurovich", D. P. Govory obshchslaviãnskogo iãzyka (s" lingvističeskoj kartoj). Varshava, 1913.]
- Дуличенко, А. Д. *Введение в славянскую филологию*. Москва: Издательство Флинта, 2014.
- [Dulichenko, A. D. Vvedenie v slaviãnskuju filologiju. Moskva: Izdatel'stvo Flinta, 2014.]
- Звегинцев, В. А. История языкознания XIX-XX веков в очерках и извлечениях. Часть 1. Издание третье, дополненное. Москва: Просвещение, 1964.
- [Zvegintsev, V. A. Istorija iãzykoznanija XIX-XX vekov v ocherkakh i izvlečenijakh. Čast' 1. Izdanie tret'e, dopolnennoe. Moskva: Prosveshčenie, 1964]
- Кончаревић, Ксенија. „Прилог проучавању међуратне славистике: Русистички опус др Димитрија Ђуровића”. *Славистика XIII*, 2009: 497–508.
- [Končarević, Ksenija. „Prilog proučavanju međuratne slavistike: Rusistički opus dr Dimitrija Đurovića”. *Slavistika XIII*, 2009: 497–508.]
- Кончаревић, Ксенија „Из историјата наставе славистике на Православном богословском факултету у Београду: др Димитрије Ђуровић (1882–1945)”. [У:] Б. Шијаковић Српска теологија у XX веку: истраживачки проблеми и резултати 5. Београд: Православни богословски факултет, 2010а, 167–182.
- [Končarević, Ksenija „Iz istorijata nastave slavistike na Pravoslavnom bogoslovskom fakultetu u Beogradu: dr Dimitrije Đurović (1882–1945)”. [U:] B. Šijaković Srpska teologija u XX veku: istraživački problemi i rezultati 5. Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet, (2010a), 167–182]
- Кончаревић, Ксенија. „Заборањени прегалац међуратне славистике: др Димитрије Ђуровић (1882–1945)”. [In:] Дара Дамљановић, Ксенија Кончаревић, Настава и методика наставе руског језика у Србији у XIX и XX веку: прилози за историју. Београд: Славистичко друштво Србије, 2010б, 115–134.
- [Končarević, Ksenija. „Zaboravljeni pregalac međuratne slavistike: dr Dimitrije Đurović (1882–1945)”. [In]: Dara Damljanović, Ksenija Končarević, Nastava i metodika nastave ruskog jezika u Srbiji u XIX i XX veku: prilozi za istoriju. Beograd: Slavističko društvo Srbije, 2010b, 115–134]
- Кончаревић, Ксенија. „Лексикографско дело Димитрија Ђуровића“. Научни састанак слависта у Вукове дане. Зборник теза и резимеа књ. 47,2017а: 38–39. [Рад објављен у изводу].
- [Končarević, Ksenija. „Leksikografsko delo Dimitrija Đurovića”. Naučni sastanak slavista u Vukove dane. Zbornik teza i rezimea knj. 47,2017a: 38–39. [Rad objavljen u izvodu]]
- Кончаревић, Ксенија. „Лексикографско дело Димитрија Ђуровића“. Научни састанак слависта у Вукове дане 47/1,2018: 451–460.
- [Končarević, Ksenija. „Leksikografsko delo Dimitrija Đurovića”. Naučni sastanak slavista u Vukove dane 47/1 (2018), 451–460.]
- Миљанић, Новак Р. „Прилог био-библиографији др-а Димитрија Ђуровића”. Библиографски вјесник 1,1977: 129–133.

- [Miljanić, Novak R. „Prilog bio-bibliografiji dr-a Dimitrija Đurovića”. Bibliografski vjesnik 1,1977: 129–133.]
- Пипер, Предраг. Библиографија југословенске лингвистичке русистике (1976–1985). Нови Сад: Матица српска, 1990.
- [Piper, Predrag. Bibliografija jugoslovenske lingvističke rusistike (1976-1985). Novi Sad: Matica srpska, 1990.]
- Супрун, А. Е, А. М. Калюта. Введение в славянскую филологию. Минск: Высшая школа, 1981.
- [Suprun, A. E, A. M. Kaliūta. Vvedenie v slaviānskuiū filologiū. Minsk: Vysshaiā shkola, 1981]
- Толстой, Никита И. „Из истории славистики – Опыт карты праславянских диалектов Д. П. Цуровича из 1913”. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику 27–28, 1984–1985: 789–799.
- [Tolstoī, Nikita I. „Iz istorii slavistiki – Opyt karty praslaviānskikh dialektov D. P. Ćurovicha iz 1913”. Zbornik Matitše srpske za filologiju i lingvistiku 27–28, 1984–1985: 789–799.]
- Miljanić, N[ovak] R. „Đurović, Dimitrije (Petrovo Kopito, C. Gora, 29. X 1882-Mauthauzen, aprila 1945)”. [U:] Boškov Živojin (ur.) Leksikon pisaca Jugoslavije II. Novi Sad: Matica srpska, 1979, 78.

Драгана Савин

ГОВОРЫ ОБЩЕСЛАВЯНСКОГО ЯЗЫКА ДИМИТРИЯ ДЖУРОВИЧА

Резюме

В статье анализируется докторская диссертация Димитрия Джуровича (1882–1945), получившего высшее образование в России. Труд Димитрия Джуровича *Говоры общеславянского языка* (1913) должен занять свое место в истории отечественной славистики, исходя из того, что в труде используются современные подходы к научным достижениям своего времени, хотя заметны и недостатки в связи с макроструктурой текста, несистемным применением терминологии и некоторыми устаревшими подходами в объяснении научных данных.

Ключевые слова: Димитрий Джурович, *Говоры общеславянского языка* (1913), история сербской славистики.